

GEORG HERBSTTRITT

Az NDK Állambiztonsági Minisztériumának „Balkán ügyirata”

A nyugat-németországi magyar emigráció elleni
titkosszolgálati intézkedések

Az 1956-os magyar forradalom sokféle lépésre sarkallta a kelet-berlini *Állambiztonsági Minisztériumot*. A Stasi egyik válasza az volt, hogy élénkebben kezdett foglalkozni az NSZK-ban és Nyugat-Berlinben élő magyar emigránsokkal, akik így több évre a titkosszolgálati tevékenységek fontos célcsoportjává váltak.

Az alábbi tanulmány gondolatébresztő cézzel íródott. A szerző a Balkán csoport dossziéjának (*Objektvorgang Balkan*), a Stasi 19 kötetet felölelő ügyiratának példáján bemutatja, hogy milyen jelek utalnak arra, hogy az NDK titkosszolgálat megfigyelte és *megdolgozta* a nyugat-németországi magyar emigráns szervezeteket, és hogy milyen volt a Stasi és a magyar titkosszolgálat közötti együttműködés ezen a téren. Az ezzel a témával foglalkozó ügyiratok mélyreható vizsgálata, valamint eredményeinek összevetése a magyar levéltárak anyagaival és a vonatkozó irodalommal egy későbbi kutatás feladata lehet csak.

Az *Állambiztonsági Minisztérium* 1960-ban nyitotta meg a Balkán csoport dossziét, amely olyan emigránsokkal foglalkozott, akik a második világháború után balkáni államokból a Német Szövetségi Köztársaságba távoztak. A minisztérium ebben az összefüggésben – sőt, az egyik legfontosabb – balkáni országhént tartotta számon Magyarországot, annak ellenére, hogy ez a besorolás földrajzi szempontból hibás. Az ügyirat célja az volt, hogy összefoglalja az ezekből az országokból érkezett emigránsokról és szervezeteikről szisztematikusan gyűjtött adatokat, hogy szükség esetén a titkosszolgálat felléphessen ellenük, hogy felderítse és akadályozza tevékenységeiket. Az *Állambiztonsági Minisztérium* ennek érdekében együttműködött az emigránsok származási országának kommunista titkosszolgálatával.¹ Mivel csoport dossziéről volt szó, a titkosszolgálati érdeklődés középpontjában alapvetően egyesületek és csoportosulások álltak. Abban az esetben, ha a Stasi célzottan követett vagy figyelt bizonyos személyeket, külön személyi dossziét nyitott.

A Balkán csoport dosszié már önmagában is figyelemre méltó: egyáltalán nem volt természetes, hogy az *Állambiztonsági Minisztérium* behatóbban foglal-

1 Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen: Ministerium für Staatssicherheit (= MfS), Berlin, HA II/5/D, 1965. márc. 22.: A „Balkán” csoport dosszié zárójelentése – 2288/60. sz. ügyirat; MfS, AOP 4288/65, 1. kötet, 21. lap. Ez a jelzet a Balkán csoport dossziékat jelöli.

kozzon a magyarországi vagy délkelet-európai emigráns szervezetekkel, hiszen az NDK nem volt közvetlenül érintett. A Magyarországból, Albániából, Bulgáriából vagy Romániából elszármazott személyeket anyaországuk érdekelte – ha egyáltalán –, az NDK-val nem foglalkoztak. Emigránsok, valamint részben menekültek vagy elüldözöttek voltak, akiket az NSZK fogadott be, nem az NDK. Ismeretes ugyan, hogy a Stasi jelen volt a Német Szövetségi Köztársaságban, de soha nem volt képes szomszédja átfogó megfigyelésére vagy „megdolgozására”. A titkosszolgálat újra és újra súlypontokat volt kénytelen meghatározni „nyugati munkájában”, és ezt a feladatot – a saját szemszögéből nézve – túlnyomórészt jól végezte. A fenti időpontban a nevezett országokból származó és az NSZK-ban élő emigránsok egyértelműen a Stasi „nyugati munkájának” célpontjai közé tartoztak.

A Balkán csoport dosszié emellett érdekes és fontos körülményt is dokumentál: a *kelet-európai titkosszolgálatok* együttműködését a „nyugati munka” keretében.

Az *Állambiztonsági Minisztérium*on belül a II. főosztály 5. osztálya (HA II/5) nyitotta meg és vezette a Balkán csoport dossziét. Az osztályt 1956 elején átszervezték, így feladata „a Szovjetunió és a népi demokráciák területét érintő elleneséges emigráns szervezetek”, valamint az „NSZK-ból sugárzó Szabad Európa Rádió” és az NDK lengyel és csehszlovák határszakaszának megfigyelése lett.² A Balkán csoport dosszié a Stasi szemszögéből tehát egyértelműen a II/5. főosztály illetékességi körébe tartozott.

A II/5. főosztály ugyan csak 1960-ban nyitotta meg a dossziét, de az olyan iratokat és adatokat is tartalmazott, amelyek egészen 1955-ig visszanyúltak. 1956. április 5-én az akkor illetékes II/6. főosztály megnyitott egy „Magyar emigráns szervezetek Nyugat-Berlinben és az NSZK-ban” elnevezésű csoport dossziét, amely 1960-ban a Balkán csoport dosszié részévé vált.³

I.

A magyar titkosszolgálat, az *Államvédelmi Hatóság* (ÁVH)⁴ az ötvenes évek közepén egy úgynevezett operatív csoportot állomásoztatott Kelet-Berlinben, azaz rezidentúrával rendelkezett a kelet-berlini magyar nagykövetségen, az NDK *Állambiztonsági Minisztérium*ának tudtával. A frankfurti magyar kereskedelmi kép-

2 MfS, Stellvertreter des Ministers (= SdM), 1956. jún. 16.: Levél a gerai kerületi vezetőnek a II. főosztály és a körzeti II. osztályok szerkezetének átalakításáról; MfS, BdL/Dok 3818, oldalszám nélkül. Köszönettel tartozom kollégámnak, Roland Wiedmann-nak, aki rendelkezésemre bocsátotta a levél másolatát és az Állambiztonsági Minisztérium felépítésére vonatkozó mégoly bonyolult kérdésekre is szakavatott és megbízható válaszokat adott.

3 MfS, HA II/6A, 1956. ápr. 5.: Határozat egy csoport dosszié létrehozásáról; MfS, AOP 4288/65, 1. kötet, 4. lap.

4 Az államvédelmi szerv elnevezése 1948-ig „Államvédelmi Osztály” (ÁVO) volt. Paul Lendvai szerint az ÁVO rövidítés „annyira megragadt az emberekben – annak ellenére, hogy a hírhedt

viselet által végrehajtott titkosszolgálati akciókat is ez az operatív csoport vagy rezidentúra irányította.⁵

1955. május 17-én a kelet-berlini operatív csoport vezetője, Huszár József a Stasi akkori helyettes vezetőjének, Erich Mielkének írott levelében azt kérte, hogy saját munkájának megkezdése érdekében bocsássonak a rendelkezésére különböző iratokat. A magyar operatív csoport „kívánságlistája” hét pontból állt. A hét ponthoz hasonlóan sokatmondóak a Stasi által az egyes pontokhoz fűzött széljegyzetek, mert segítségükkel képet alkothatunk a keletnémet titkosszolgálat ismereteinek akkori szintjéről.

A legfontosabb kérés magyar emigráns szervezetekkel kapcsolatos információkra vonatkozott, konkrétan: „magyar emigránsok csoportjairól a NATO-had-seregben”, valamint „vezető magyar emigránsokról ennél a szervezetnél”. A Stasi ehhez széljegyzetként csak annyit fűzött hozzá: „ilyenek nem ismertek”. A kívánságlista második pontja a *Szabad Európa Rádió* (SZER) magyar osztályára irányult. Ebben a témában az állambiztonsági szervek csak „kevés anyaggal” rendelkeztek. A harmadik kérés „ellenséges kémiszolgálatok kötelékében a népi demokráciák ellen munkálkodó magyarokról” szóló információkat kért. Az NDK-s kollegák erről is csak „kevés információval” rendelkeztek. A negyedik pont „a népi demokráciákból származó emigránsokat felvevő menekülttáborokra” vonatkozott. Ebben a témában a Stasinak „rendelkezésre álltak” anyagok. Ötödjére „magyarokat kiképező kémiskolákra” volt kíváncsi a magyar operatív csoport, de az állambiztonsági szervezet erről is csak „kevés információval” rendelkezett.

Sokkal könnyebb volt a Stasi számára kielégíteni az utolsó két pontban megfogalmazott magyar információszükségletet, amely először is az NDK-ban és Kelet-Berlinben élő magyarok felsorolására vonatkozott, másodsor pedig aziránt érdeklődött, hogy milyen módon sikerül Nyugat-Berlinbe távozniuk a kommunista országokból származó menekülteknek.⁶ A széljegyzetek összességükben arra engednek következtetni, hogy a Stasi addig, azaz 1955 májusáig egyáltalán nem foglalkozott a nyugati magyar emigrációval.

Az eddig feldolgozott iratokból nem derül ki, hogy az *Állambiztonsági Minisztérium* a magyar emigrációval a magyar operatív csoport megkeresésének ha-

szervezetet már 1948-ban Államvédelmi Hatóságra nevezték át –, hogy az ávós elnevezés mind a mai napig használatos a kommunista titkosszolgálatok munkatársaira, hasonlóan ahhoz, ahogyan Németországban a »Stasi« szó jelöli az NDK Állambiztonsági Minisztériumát”. *Paul Lendvai: Der Ungarnaufstand 1956. Eine Revolution und ihre Folgen. München, 2006. 120.*

5 Ost-Berlin. Agitations- und Zersetzungszentrale für den Angriff gegen den Bestand und die verfassungsmäßige Ordnung der Bundesrepublik Deutschland und Operationsbasis der östlichen Spionagedienste. [Kiadta: Bundesamt für Verfassungsschutz, Köln,] 1960. 47.

6 A Magyar Népköztársaság Kormánya, Belügyminisztérium, a berlini csoport vezetője: Levél az Állambiztonsági Államtitkárságnak, Mielke altábornagy elvtársnak, 1955. máj. 17.; MfS, AOP 4288/65, 4. részdosszié 1. kötet, 115. lap. A berlini csoport vezetőjének neve nem azonosítható egyértelműen a levél segítségével, de más iratok is Huszár Józsefet tüntetik fel a magyar operatív csoport vezetőjének, vö. különösen: MfS, AP 15651/78, 24. lap; a MfS, AP 1687/57, 4. lapon található jegyzet is Huszárt említi.

tására kezdett-e behatóbban foglalkozni. Azonban megállapítható, hogy a Stasi közvetlenül ezután kezdett el iránta tevékenyen érdeklődni. Eleinte azokat a lehetőségeket használta ki, amelyek az NDK-ban és a két részre osztott Berlinben rendelkezésére álltak. 1955 második felében így került a Stasi látószögébe a „Berlini Magyar Kolónia” (*Ungarische Kolonie Berlin*), miután a magyar operatív csoport ismételten nyomatékosan felhívta a figyelmét erre a szervezetre. A Magyar Kolónia már 1846-ban megalakult Berlinben, és elsősorban a Berlinben élő magyarok kulturális összetartására törekedett. Székhelye a 20. század ötvenes éveiben különböző charlottenburgi címek alatt, azaz Berlin nyugati részén volt bejegyezve, de tagjai a város egész területén szétszórva éltek, és postai úton rendszeresen kaptak meghívókat a Kolónia rendezvényeire, gyűléseire. Az *Állambiztonsági Minisztérium*nak kelet-berlini munkatársai segítségével nem esett nehézségre ellenőrizni az egyesület postai forgalmát. 1956 elejére a Magyar Kolónia mintegy 60 Kelet-Berlinben élő tagja vált a titkosszolgálati levélellenőrzés alanyává.⁷

A Stasi egy másik lehetőséggel is élhetett az NDK-ban, ha a nyugati magyar emigránsokról akart megtudni valamit: 1962-ig a bautzeni fogadótáborba kerültek a nyugati haderők katonaszökevényei. Ez nem a közismert bautzeni börtön volt, hanem egy speciális menekülttábor.⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a nyugati emigrációból csak nagyon kevés magyar menekült az NDK-ba. A Balkán csoport dosszié csupán egy esetet rögzített. A férfi 1948-ban, tizenhat évesen hagyta el Magyarországot, majd 1956-ig különböző ausztriai és dél-németországi táborokban élt. 1956. szeptember 23-án az NDK-ba utazott, hogy onnan térjen haza Magyarországra. 1956 október elejétől a Stasi hallgatta ki, és az esetről a kelet-ber-

7 MfS HA II/6/A, 22.7.1955: ügyirati jegyzet. Tárgy: Magyar emigráns szervezetek Nyugat-Berlinben; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 352. f lap. A Stasi által a Magyar Kolónia Kelet-Berlinben élő tagjainak neveiből 1956 márciusában, áprilisában és júniusában összeállított listát ld. BStU, MfS, AOP 4288/65, 3. részdosszié, 1a kötet, 253–259. lap; a listában található „A”, ill. „Dok. »A«” megjegyzés szintén az elrendelt postai forgalmi ellenőrzésre utal; ehhez ld. még 4. részdosszié, 1. kötet, 160. lap. A HA II/5. a postai forgalom ellenőrzése közben figyelt fel egy nyugdíjasra, akit 1957 februárjában titkos informátornak (GI) nyert meg „Lajos” fedőnéven, vö. a 15. lábjegyzetet. 1955. aug. 15-i jelentés a magyar emigránsok egy nyugat-berlini tisztségviselőjéről, amit a Stasi továbbított a magyar titkosszolgálatoknak, ld. MfS, AP 3286/62, 5. lap. A Magyar Kolónia történetéhez vö. a szervezet magyar nyelvű ünnepi kiadványát: Magyar Kolónia – Ungarische Kolonie Berlin e.V. 1846–1986. Berlin [West], 1986., amely az ötvenes éveket csak nagyon röviden tárgyalja a 11. oldalon; a fordításért kollégámnak, Jorgen Rothernek tartozom köszönettel.

8 A bautzeni, később Barlebenbe és Berlin-Blankenfeldébe helyezett fogadótáborhoz vö. az NSZEP KB Titkársága 1959. febr. 25-i határozatának módosításáról szóló 1962-es határozatot a politikai emigránsokkal szembeni magatartásról, a róluk való gondoskodásról, valamint munkához és lakáshoz juttatásukról; MfS, SdM 1158, 226. f o. A Belügyminisztérium 1961. szept. 6-i, a menedékkérő NATO-hadsereg tagok tartózkodásáról és a róluk való gondoskodásról szóló irányelve (100/61. sz. bizalmas szolgálati ügy); MfS, SdM 1158, 465–469. lap. A VII/3. főosztály 1968. febr. 23-i levele; MfS, HA VII 519, 364–365. lap. Köszönetet mondok Tobias Wunschik kollégámnak, hogy felhívta a figyelmemet a bautzeni fogadótáborhoz kapcsolódó fenti forrásokra, valamint annak jelentőségére és utódintézményeire.

lini magyar operatív csoportot is haladéktalanul értesítették. A férfi tájékoztatta az *Állambiztonsági Minisztériumot* azokról a szervezetekről, amelyekkel kapcsolatba került; így például a *Magyar Harcosok Bajtársi Közösségéről* (MHBK), a *Szabad Európa Rádióról*, a *Hungarista Légióról* és a *Magyar Irodáról*; megnevezte a szervezetek munkatársait és személyleírásokat is adott. Az a tény, hogy ezekkel az információkkal érezhetően bővítette a Stasi ismereteit, jól mutatja, hogy az NDK titkosszolgálatá eddig milyen keveset foglalkozott a nyugati magyar emigrációval.⁹

Úgy tűnik továbbá, hogy a Stasinak 1956 őszéig, a magyar népfelkelésig csak néhány nem hivatalos munkatárs tevékenykedett helyben, azaz Nyugat-Németországban, hogy magyar disszidens csoportok után kémkedjen.¹⁰

1956 november elején azonban egy csapásra megváltozott a helyzet: a magyar emigráns csoportok a titkosszolgálati érdeklődés középpontjába kerültek. A Stasi karl-marx-stadti kerületi vezetősége (*Bezirksverwaltung*) 1956. november 7-én arra utasította az alárendelt járási kirendeltségeket (*Kreisdienststelle*), hogy vegyenek nyilvántartásba minden olyan személyt, akik Magyarországról, valamint más délkelet-európai államokból, Albániából, Bulgáriából és Romániából származtak és az adott járásban laktak. Külön meg kellett jelölni, ha valakinek nyugati kapcsolatai voltak. A Balkán csoport dossziében fennmaradt egy ilyen lista a Vogtland-vidéki Reichenbach járás érintett személyeiről. A járásban 148 olyan személy élt, akik a felsorolt országokból származtak és nyugati kapcsolataik voltak. Közülük 143-an származtak Magyarországról, négyen Romániából és egyvalaki Bulgáriából. Reichenbach járásban ezen kívül tovább-

9 1956. okt. 18-i kihallgatási jegyzőkönyv a korábbi, 1956. okt. 4-i kihallgatásra való utalással; MfS, AOP 4288/65, 3. részdosszié, 3. kötet, 28., 52–56, 93. f lap. Két rövid személyi dosszié és egy tájékoztató jelentés a magyar emigráns szervezetekről maradt fenn, amelyeket a Stasi részben a fenti kihallgatás alapján állított össze, ld. uo., 3. részdosszié, 1a kötet, 10–27., 154. f lap. A magyar menekült személyéhez és a magyar operatív csoport értesítéséhez vö. MfS, AP 1687/57, 3–5. lap. Egy másik magyar esete, aki 1959 februárjában utazott az NDK-ba, hogy onnan térjen vissza Magyarországra, és akit a bautzeni táborban hallgattak ki, a MfS, AP 3806/61, 2–24. lapon található.

10 A teljes csoport dossziében eddig csupán a Stasi két nem hivatalos munkatársát sikerült azonosítani, akik már 1956. okt. 23. előtt is – mégpedig 1955 augusztusában és szeptemberében Münchenből – jelentettek a magyar emigránsok nyugat-németországi szervezeteiről. Nyugat-Berlinnel kapcsolatban nem tehetünk ilyen általánosító kijelentéseket. A Stasi egyik ügynöke a „Kapitän” fedőnevű titkos informátor volt, egy Münchenben élő, koncentrációs tábort is megjárta kommunista, akit az akkori II/6. főosztály (a későbbi HA II/5.) szervezett be 1955 márciusában, majd felderítőként és nyomozóként alkalmazott. 1956 augusztusában az NDK-ba menekült, hogy megelőzze küszöbönálló letartóztatását; vö. MfS, BV Halle, AIM 650/60, személyi ügyirat, 24–26., 43. lap. A másik nem hivatalos munkatárs a lipcei körzeti állambiztonsági iroda XV. osztályának névtelen forrása volt; a XV. osztály elsősorban külföldi felderítéssel foglalkozott; vö. MfS, AOP 4288/65, 3. részdosszié, 3. kötet, 26., 38–41. lap. Elképzelhető, hogy a további kutatások révén újabb nem hivatalos munkatársak lesznek azonosíthatók, de ez valószínűleg nem befolyásolná a kialakult összképet, miszerint a nyugat-németországi magyar emigráns szervezetek 1956 októberé előtt alig kerültek az Állambiztonsági Minisztérium látókörébe.

bi 174, a nevezett országokból érkezett személy élt, akik nem rendelkeztek nyugati kötődéssel.¹¹

Alig három héttel később a Stasi kerületi egységei elkezdtek megküldeni a kelet-berlini központnak azon aktív, nem hivatalos munkatársak nevét, akik a fenti négy országból származtak. Ennek célja az volt, hogy meghatározzák, mely nem hivatalos munkatársak állíthatók rá a nyugat-németországi emigráns csoportokra. A drezdai, hallei és neubrandenburgi kerületekből beérkezett és fennmaradt válaszok arra engednek következtetni, hogy csupán elvétve akadt a feladatra alkalmas, nem hivatalos munkatárs.¹²

Ezzel – és más esetekkel – összefüggésben feltűnő, hogy egyes állambiztonsági tisztek milyen hiányos földrajzi ismeretekkel rendelkeztek. Az alábbi példa nemcsak a jelenség igazolására szolgál, hanem azt is érzékelteti, hogy az *Állambiztonsági Minisztérium* apparátusának számos belső elégtelenséggel kellett megküzdenie:

A kerületi jelentések között találjuk a „Drohne” nem hivatalos munkatársra és a még létező magyarországi családi kapcsolataira való utalást. A neubrandenburgi vezetőség Kelet-Berlinnek küldött jelentése szerint az 1911-ben született „Drohne” születési helye „Heldsdorf/Magyarország, Erdély”. Ez a megállapítás helyesnek tekinthető, hiszen Heldsdorf (románul: Hălchiu, magyarul: Hőltőveny) és Erdély egésze 1911-ben a Magyar Királysághoz tartozott. A neubrandenburgi vezetőség ezenfelül azt is jelentette, hogy „Drohne” testvérei még Erdélyben élnek, és „Drohne” szívesen Magyarországra utazna, hogy meglátogassa testvéreit. A személyleírást készítő illetékes Stasi-tisztnek nem tűnt fel, hogy Erdély 1918 óta Románia része, így „Drohne” nem magyar, hanem román családi kapcsolatokkal rendelkezett.¹³

Az *Állambiztonsági Minisztérium* az ehhez hasonló hiányosságok ellenére 1956 decemberétől sok nem hivatalos munkatársat volt képes az NDK-ból Nyugat-Németországba küldeni, akik az ott töltött néhány nap alatt kikémlték a magyar disszidensek szervezeteit. A nem hivatalos munkatársak ebben az idő-

11 Vö. „Kimutatás a Magyar Népköztársaságból származó személyekről, akik Reichenbach körzetben laknak és nyugat-németországi, nyugat-berlini és magyar népköztársaságbeli kapcsolatokkal rendelkeznek”, valamint az Állambiztonsági Minisztérium reichenbachi körzeti kirendeltségének ehhez kapcsolódó, a karl-marx-stadti körzeti vezetőség II/5. osztályának 1956. nov. 26-án írt levelét; ez utóbbi egy 1956. nov. 7-i levélben kérte a kimutatás összeállítását; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 215–237. lap. Bár a Balkán csoport dosszié csak egyetlen járásikirendeltség adatait tartalmazza, valószínűleg az NDK valamennyi járása és kerülete esetében készültek ilyen listák.

12 Vö. a drezdai, hallei és neubrandenburgi körzeti vezetőségek 1956. nov. 29. és dec. 12. közötti válaszeveleit és kimutatásait, amelyek mindegyike a HA II/5. egy megelőző, 1956. nov. 27-i megkeresésére hivatkozik; MfS, AOP 4288/65, 3. részdosszié, 1a kötet, 260–269. lap. A megkeresés albániai, bulgáriai, romániai és magyarországi kapcsolatokra vonatkozott.

13 A neubrandenburgi kerületi vezetőség II. osztályának az Állambiztonsági Minisztérium HA II/5. osztályának írt 1956. dec. 4-i levele; MfS, AOP 4288/65, 3. részdosszié, 1a kötet, 269. lap. Ugyanígy a „Drohne” fedőnevű nem hivatalos munkatárs ügyszerében: MfS, BV Neubrandenburg, AIM 481/69, passim.

szakban főleg Münchent, mint a magyar emigráció egyik központját keresték fel, de Hamburgban, Stuttgartban és Észak-Rajna–Vesztfáliában is jártak. A *Dunai Svábok Honfitársi Szövetségének* észak-rajna-vesztfáliai egyesületében egy helyi tag szolgáltatott információkat a Stasinak nem hivatalos munkatársként.¹⁴

Az *Állambiztonsági Minisztérium* röviddel a magyar forradalom után megkezdte a már említett nyugat-berlini Magyar Kolónia szisztematikus feltérképezését. 1957 márciusában már a Magyar Kolónia 224 tagjának nevét és berlini címét tartalmazó listával, valamint az egyesület kurfürstendammi irodáinak részletes alaprajzaival, és számos tagjának fényképével rendelkezett.¹⁵

Az *Állambiztonsági Minisztérium* 1957. január 25-én egy tizenegy oldalas belső jelentést készített a nyugat-németországi magyar emigrációról. A Stasi ismeretei szerint a legjelentősebb disszidens szervezetek az NSZK-ban és Ausztriában működtek, és – a jelentés bevezetője szerint – „a Magyar Népköztársaság ellen uszítottak, kémkedtek és szabotázsakciókat terveztek”. A titkosszolgálat konkrétan négy emigráns szervezetről rendelkezett közelebbi információkkal: a müncheni „Magyar Menekültiroda”, amely a világ számos pontján működő „Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt” képviselte helyben, a „Magyar Harcosok Bajtársi Közössége”, amelynek német csoportja szintén Münchenben székel, a már említett (nyugat)-berlini székhelyű „Magyar Kolónia” és a stuttgarti „Dunai Svábok Honfitársi Szövetsége”. A tájékoztató jelentés (*Auskunftsbericht*) tartalmazta a munkatársak és néhány tag nevét, a szervezetek céljait, a címeket és telefonszámokat, említést tett az egyesületek politikai gyökereiről és egymás közötti kapcsolatairól.¹⁶

Az elkövetkező hetekben és hónapokban a Stasi szabadon hozzáférhető adatok és a nyugatra küldött nem hivatalos munkatársai által szállított informá-

14 1956. nov. és 1957. jún. közepe közötti jelentések Münchenből: MfS, AOP 4288/65, 2. részdosszié, 1. kötet, 27–32., 61–78. lap; 3. részdosszié, 1b kötet, 79–82. lap; 3. részdosszié, 3. kötet, 29–37., 42–44., 74., 83. lap; 89. és továbbiak. Más nyugatnémet városokból, nevezetesen Hamburgból, Stuttgartból, Dortmundból és Duisburgból, ugyanebben az időszakban: uo. 3. részdosszié, 1a kötet, 322. f lap; 3. részdosszié, 3. kötet, 97–107., 110–119., 124–137., 150. f lap, 4. részdosszié, 1. kötet, 164. f lap.

15 A Magyar Kolónia tagjainak összberlini listáját 224 névvel és hozzá tartozó címeikkel a Stasi II/5. főosztálya 1957. márc. 28-án állította össze, vö. uo., 3. részdosszié, 1a kötet, 173–179. lap. Az iroda alaprajza és külső felvételek: uo., 1. részdosszié, 1. kötet, 356–359. lap. Fényképek, néhány nevesített személlyel: uo., 360–377. lap. Számталan további fénykép: MfS, AOP 4288/65, 1a kötet, 119–121. lap. Vö. a „Lajos” fedőnevű titkos informátor (a nem hivatalos munkatárs korábbi elnevezése) ügyiratát a Magyar Kolóniáról szóló jelentésekkel; MfS, AIM 74/58.

16 MfS: Tájékoztató jelentés a magyar emigrációról, 1957. jan. 25.; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 32–42. lap. Az Állambiztonsági Minisztérium már a magyar forradalom előtt is összeállított egy hasonló jelentést, vö. uo., 23–31. lap: „Organisationen, die eine feindliche Tätigkeit gegen die Volksrepublik Ungarn betreiben”, ez a jelentés tartalmaz egy kézzel írt megjegyzést „gefertigt 1956” (készült 1956-ban), de nem utal semmilyen formában a magyar népfelkelésre. A politikai rendőrség megállapításai, miszerint a nyugati országok közül a legtevékenyebb emigráns szervezetek Nyugat-Németországban találhatóak: A Magyar Népköztársaság biztonsági szerveinek információja [1960. nov. 25. előtt]: Tájékoztató jelentés az NSZK területén működő legfontosabb magyar emigráns szervezetekről; uo., 93. lap.

ciókkal bővítette ismeretanyagát.¹⁷ Az *Állambiztonsági Minisztérium* magától értetődőnek vette, hogy a magyarországi népfelkelésért nagyrészt a disszidens szervezetek felelősek, amiket ezért különösen veszélyesnek soroltak be. Egy 1957 áprilisában kelt belső anyag szerint „A magyarországi ellenforradalmi puccs megmutatta, hogy mindenképpen az eddigieknél több figyelmet kell szentelni a magukat – más szervezetekhez hasonlóan – gyakran »egyszerű egyesületnek« álcázó emigráns szervezeteknek.”¹⁸

1957 májusában a Stasinak már 38 nyugat-németországi magyar emigráns szervezetről volt tudomása, két évvel később már csak 22 szervezetet tartott nyilván.¹⁹

1961-ig a magyar titkosszolgálat rendszertelen időközökben áttekintő jelleű jelentéseket küldött az *Állambiztonsági Minisztérium*nak a nyugati emigráns szervezetekről gyűjtött saját ismereteiről.²⁰

A jelentések általános rágalmakat tartalmaztak, amelyek szerint a magyar emigráns szervezetek „a Magyar Népköztársaság és a szocialista tábor valamennyi országa ellen uszítanak, kémkednek és szabotázsakciókat” terveznek.²¹ A kémkedés vádjá egyes szervezetek vagy azok bizonyos részei esetében megalapozott lehetett. A „Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének” vezetője, Zákó András például a francia és az amerikai titkosszolgálatoknak dolgozott a második világháború után.²² Az *Állambiztonsági Minisztérium* munkatársainak fejében

17 A magyar emigráns szervezetekről készült nyomozati jelentések és a velük kapcsolatos információk főleg 1956 végétől 1957 közepéig: *uo.*, 3. részdosszié, 3. kötet, 2–159. lap.

18 [MfS: Tájékoztató jelentés, kb. 1957. ápr. 26.:] Magyar emigráció; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 11–21. lap, idézet a 21. lapon.

19 MfS HA II/5, 1957. máj. 3.: Tájékoztató jelentés a magyar emigrációról; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 43–52. lap, itt: 46. lap. Vö. még MfS HA II/5, 1959. nov. 27.: Tárgy: Magyar emigráns szervezetek Nyugat-Németországban; *uo.*, 3. részdosszié, 1a kötet, 3–5. lap, hasonlóak az ezt követő összeállítások is, 6–10. lap.

20 A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma [kb. 1958. júl.]: A legfontosabb magyar emigránszervezetek Nyugat-Németországban; *ua.* [kb. 1958. júl.]: Magyar menekültügyi irodák; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 73–92., 239–252. lap. A Magyar Népköztársaság biztonsági szerveinek információja [1960. nov. 25. előtt]: Tájékoztató jelentés a legfontosabb magyar emigránszervezetekről az NSZK területén; *uo.*, 93–113. lap, egy a HA II/5/B által 1961. jan. 25-én készült összefoglaló ebből: *uo.*, 117–119. lap. Szinte ugyanakkor, röviddel 1960. nov. 24. előtt a magyar titkosszolgálat egy másfajta áttekintést adott át a Stasinak a magyar emigrációról, *vö. uo.*, 3. részdosszié, 1a kötet, 238–247. lap, szó szerint megegyezik *uo.*, 11–20. lap. Továbbá a magyar titkosszolgálat által 1959 áprilisában és májusában gyűjtött információk „a nyugatnémet szervek erőfeszítéseiről, hogy a Magyarországon élő németekről adatokat szerezzenek”, a Szabad Európa Rádióról, „angol, amerikai és nyugatnémet felderítési kirendeltségekről és fedőszerveikről [...] Ausztriában és Nyugat-Németországban”, „a magyar emigránsok ausztriai csoportjairól”; *uo.*, 1. részdosszié, 1. kötet, 120–146. lap.

21 MfS, HA II/5, 1957. márc. 29.: Tárgy: Magyar emigráns szervezetek; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 63. lap; hasonlóan a HA II/5. 1957. máj. 3-i és 1961. jan. 25-i jelentéseihez: *uo.*, 43., 117–119. lap.

22 *Edmund Krivachy*: Ungarn von Franz Joseph bis Kádár. Die ungarische Emigration nach dem Zweiten Weltkrieg. Salzburg, 1977. 32–34.; *Burton Hersh*: The Old Boys. The American Elite and the Origins of the CIA. New York–Toronto, 1992. 388–390.

azonban fel sem merült, hogy a magyar emigránsok körében megfigyelhető kommunistaellenes beállítottság a szabadságszeretettel és a szilárd politikai meggyőződéssel is összefügghetett. Azt azonban a Stasi is felismerte, hogy a már negyvenes években nyugatra távozó emigránsok és az 1956-ban disszidálók között nézeteltérések vannak: „Az új menekültek gyakran nyilaskeresztesnek vagy fasisztáknak tartják a korábban emigráltakat”, fogalmaz erősen leegyszerűsítő módon a Stasi egy 1957. májusi keltezésű tájékoztató jelentése.²³

Egy 1961. januári Stasi-jelentés világosan meghatározta az *Állambiztonsági Minisztérium* és a magyar titkosszolgálat közös információgyűjtésének célját: „az emigráns szervezetek megsemmisítését”.²⁴ A cél megvalósítása érdekében az *Állambiztonsági Minisztérium* többek között az alábbi feladatokat jelölte ki a maga számára: megbízható információk szerzése érdekében menekültek beszerzése nem hivatalos munkatársként és beépítése az emigráns szervezetek központi szerveibe, illetve a disszidensek közötti nézeteltérések és versengés célzott fel erősítése, a csoportok egymás ellen hangolása céljából. A Stasi ezen kívül „aktív intézkedésekkel” kívánta megakadályozni a magyar emigrációs folyóiratok további megjelenését; ennek érdekében azok német kiadóit is meg akarták „félemlíteni”.²⁵

Ezt az intézkedési listát ugyan csak 1961-re állították össze, de az voltaképpen a korábbi évek szokásos gyakorlatát folytatta csupán. Ez egyidejűleg arra enged következtetni, hogy az 1956 óta követett célokat nem sikerült elérni. A Balkán csoport dossziéból azonban közvetlenül nem olvasható ki, hogy a Stasi ténylegesen milyen aktív intézkedéseket vetett be az emigráns szervezetekkel vagy azok tagjaival szemben.

Fennmaradt egy keltezés nélküli, valószínűleg 1957-ből származó javaslat, amely a disszidens szervezetek irodáinak kifosztását és felgyújtását indítványozta. Ez a terv konkrétan a „Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének” müncheni irodája ellen irányult, mivel állítólagosan ez a csoport „vállalta a puccs alatt terroristacsoportok Magyarországra csempészése feladatának oroszlánrészét” és „a Magyar Népköztársaság elleni fellépés egyik legtevékenyebb szervezete” volt. Ezen alapult az alábbi javaslat: „A [Bajtársi Közösség] irodáját kiürítjük, majd nagy füstöt keltünk vagy felgyújtjuk.”²⁶ A müncheni *Magyar Iroda* esetében hasonlóra készültek, hiszen a javaslatban később ez állt: „Az aktív intézkedésekre

23 MfS, HA II/5, 3.5.1957: Tájékoztató jelentés a magyar emigrációról; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 45. lap, hasonlók a HA II/5. 1961. jan. 25-i tájékoztató jelentésében: uo., 118. lap. A három, 1944-es, 1948-as és 1956-os magyarországi menekülthullámról és azok mindenkor politikai háttéréről vö. *E. Krivachy*: i. m. 30–34., 41–43., 47–49. A problémakörrel igen érintőlegesen ld. *Die Ungarische Revolution 1956. Reform – Aufstand – Vergeltung*. Hg. György Litván–János M. Bak. Wien, 1994. (Passagen Politik) 176.

24 MfS, HA II/5/B, 1961. jan. 25.: Tájékoztató jelentés a magyar emigrációról; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 119. lap.

25 Uo.

26 Tárgy: Aktív intézkedések; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 71. lap. Ez az intézkedési terv sem dátumot, sem küldőt nem tartalmaz. Az ügyirat felépítése, valamint az ügyiratdarab jellege azonban arra enged következtetni, hogy az Állambiztonsági Minisztérium egy 1957-ben

való felkészülés jegyében a München, Wiedemeyerstr. 49 alatti Magyar Irodát felderítjük.”²⁷

Bár végül szemlátomást nem valósították meg ezeket a terveket, mégis jól mutatják, hogy a vetélkedés akkoriban milyen konfrontatív módon zajlott. Az *Állambiztonsági Minisztérium* szemszögéből nézve az emigráns szervezetek elleni intézkedések csupán a megelőzést szolgálták. Azt feltételezték róluk, hogy e szervezetek felelősek az 1956-os magyarországi forradalomért, és hogy további felkeléseket is előkészítenek. Az emigráns szervezetek elleni harc tehát arról szólt, hogy „az ellenség valamennyi további puccskísérletét a szoc[ialista] táborban már csírájában elfojtsák”, ahogyan azt egy 1957 áprilisából származó belső állambiztonsági dokumentum megfogalmazta.²⁸

Az új felkelésektől való félelemre ráerősített a Stasi egyik „informátora”, aki az általa egy vezető CSU-politikustól hallottakat 1956. december 6-án jelentette megbízóinak. A politikus állítólag beszélt az NSZK titkosszolgálati vezetőjével, Reinhard Gehlennel, akitől megtudta, hogy az Egyesült Államok katonai titkosszolgálat, a CIC (*Counter Intelligence Corps*) „Bulgáriában és Romániában nagyszabású provokációkat” tervez 1957 elején. Ugyanez a nem hivatalos munkatárs hasonlókat jelentett Magyarországról, jóval azelőtt, hogy a felkelés kitört volna. Az *Állambiztonsági Minisztérium* ezért fokozottan hajlott arra, hogy fontosnak sorolja be ezeket a harmadik kézből származó információkat.²⁹

1957 januárjában az akkori állambiztonsági miniszter, Ernst Wollweber egy szolgálati értekezleten azt állította, hogy az *Állambiztonsági Minisztérium* már az 1956-os magyar forradalom előtt rendelkezett információkkal, hogy valami történni fog. Azt nem részletezte, hogy állítását a fentiekhez hasonló homályos utalásokra vagy esetleg más információkra alapozta. Kritikát fogalmazott meg azonban azzal kapcsolatban, hogy az *Állambiztonsági Minisztérium* hibásan ítélte

keletkezett iratáról lehet szó. Az értékelés, miszerint a „Bajtársi Közösség” (MHBK) a „legtevékenyebb és legveszélyesebb magyar emigráns szervezet Nyugat-Németországban” ilyen határozottan csak a magyar titkosszolgálat által a Stasinak küldött jelentésekben szerepel, vö. a 20. lábjegyzetnél megadott jelentéseket; a fenti idézet: MfS, AOP 4288/65, 1. rész dosszié, 1. kötet, 76. lap és ugyanez 243. lap, valamint uo., 95. lap.

27 Tárgy: Aktív intézkedések; MfS, AOP 4288/65, 1. rész dosszié, 1. kötet, 71. lap; vö. a 26. lábjegyzetet.

28 [Tájékoztató jelentés, 1957. ápr.] Magyar emigráció; MfS, AOP 4288/65, 1. rész dosszié, 1. kötet, 11–21. lap, itt: 21. lap. Magyarországon 1956–1957 telén elterjedt a „Márciusban újra kezdjük” szállóige, amely mögött azonban Litván György és Bak M. János vélekedése szerint „nem állt komoly mozgalom vagy szervezet”. Azt a magyar kormány propaganda céljából felkapta és ürügyként használta fel további elnyomó intézkedésekre; *Die Ungarische Revolution* i. m. 145.

29 Tárgy: Provokációk előkészítése Bulgáriában, Romániában és a Lengyel Népköztársaságban a CIC által, 1956. dec. 6., a küldő megnevezése nélkül; MfS, AOP 4288/65, 3. rész dosszié, 1b kötet, 79. lap. A HA II/5. ezt az információt 1957. jan. 2-án továbbította a X. (azaz tizedik) osztálynak, amely az Állambiztonsági Minisztérium más kommunista titkosszolgálatokkal való kapcsolattartásáért volt felelős; uo., 80. lap. 1956. dec. végén a HA II/5. további hasonló jelentéseket kapott, amelyek elsősorban romániai és bulgáriai felkeléseket jósoltak; uo., 81. f. lap.

meg az ehhez hasonló jelentéseket.³⁰ A Balkán csoport dossziéból ellenben az olvasható ki, hogy a Stasi 1956 októbere előtt alig érdeklődött magyar kérdések iránt. Természetesen elképzelhető, hogy más iratállományok ezt a képet ilyen vagy olyan irányban kibővítik. Az *Állambiztonsági Minisztérium* akkori észjárása szerint amúgy sem volt létjogosultsága annak a ténynek, hogy az 1956-os forradalmat a hazai lakosság robbantotta ki és irányította, így az nem egy kívülről vezényelt puccskísérlés volt.

Az *Állambiztonsági Minisztérium* vezetése ebben a tekintetben még keményvonalasabbnak bizonyult, mint az elsődleges érintettek, a budapesti állami és pártvezetés. Ez derül ki abból a levélből, amelyet Ernst Wollweber állambiztonsági miniszter akkori első helyettese, Erich Mielke 1957. március 19-én írt Erich Honeckernek (Honecker ekkor az NSZEP Központi Bizottságának biztonságpolitikai titkára volt). Mielke egy tájékoztató füzetre hívta fel Honecker figyelmét, amelyet nemrég jelentetett meg német nyelven a magyar minisztertanács tájékoztató irodája: *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. A kelet-berlini magyar nagykövetség az NDK külügyminisztériumán keresztül a kiadványt több mint 5500 példányban juttatta el NDK-szerte könyvesboltokba és egyéb helyekre. Erich Mielke a Honeckernek írott levelében kifejtette, hogy a füzet állítólag „több helyen olyan politikai megfogalmazásokat tartalmazott, amelyek nemcsak a magyar állambiztonsági szerveket, hanem a Magyar Kommunista Párt [helyesen: Magyar Dolgozók Pártja – *a ford.*] és az ottani kormány politikai intézkedéseit is rossz színben tüntetik fel”.³¹ Mielke véleménye nehezen értelmezhető, hiszen a kifogásolt kiadvány hivatalosan is a magyar kormány égisze alatt jelent meg és a magyar kormány abban az időben kíméletlenül fellépett a népfelkelés tényleges és feltételezett résztvevői ellen.³² A fogalmazvány szövege nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyar kommunisták hogyan értékelték a népfelkelést: „fegyveres felkelésnek”, amelyet „az ellenforradalmárok katonailag tervszerűen előkészítettek”, és amelyben „jelentős szerepet” játszott „az emigráns fasiszta elemek nyugatról való behatolása”.³³ A számtalan illusztráció és képaláírás szintén azt az egyértelmű üzenetet közvetítette, hogy az 1956-os forradalom vérszomjas és embertelen halálkommandók műve volt.³⁴ Ennek ellenére a szöveg egyes szakaszainál érzékelhető egyfajta arra irányuló igyekezet, hogy ne ítélje el egyetemlegesen bűnözőként az összes résztvevőt, akik 1956

30 Az 1957. jan. 7-i szolgálati eligazítás jegyzőkönyve; MfS, ZAIG 4848, 1. lap.

31 MfS, a miniszter [Mielke] első helyettese: Levél a politikai bizottság tagjelöltjének, Erich Honecker elvtársnak, 1957. márc. 19.; MfS, SdM 1896, 718. lap. Mielke különösen a füzet 3., 5., 10., 19., 36. és 43. oldalát kifogásolta. A nevezett oldalak tartalmát a továbbiakban taglalom.

32 1958-ig kb. 22 000 személyt börtönöztek be, 229-t halálra ítélték. 1963-ban a magyar kormány amnesztiát hirdetett; vö. *Árpád von Klimó*: Ungarn seit 1945. Göttingen, 2006. 33.

33 Die konterrevolutionären Kräfte bei den Oktoberereignissen in Ungarn. I. H. és é. n. 3., 5. 1957 során vagy 1958 elejéig összesen négy kötet jelent meg ebből a füzetből, amelynek címe kismértékben módosult.

34 I. m. 12–15., 21–28., 30. f, 37., 39., 41. f, 44., 48.

őszén tiltakozásukat fejezték ki. Úgy tűnik, ez Erich Mielke számára elfogadhatatlan volt. Honeckerhez írott levelében ezért annak érdekében szállt síkra, hogy vonják be a füzetet a könyvkereskedésekből és szüntessék be annak eladását. Mielke a kiadvány bizonyos, az *Állambiztonsági Minisztérium* szemszögéből különösképpen kifogásolható oldalaira irányította Honecker figyelmét. Mindenképpen ezek közé tartozott a bevezető, amely önkritikusan megállapította: „Az ország szocialista fejlődését a Rákosi–Gerő-féle politika zsákutcába juttatta. E bűnös politika következményei nagy felháborodást és széles körű népmozgalmat váltottak ki. Dolgozók százezrei síkraszálltak a népi hatalom megtisztításáért, az elhatalmasodott bürokratizmus megszüntetéséért és a nemzeti érzést súlyosan sértő politika felszámolásáért.” A szöveg egy másik helyen „jogos népi és nemzeti követelések jegyében kibontakozott mozgalomról” beszélt.³⁵ A kiadvány máshol a magyar titkosrendőrséget bírálta, ami valószínűleg szintén nem nyerte el a Stasi tetszését: „A [Nagy Imre-] kormány teljesítette az Államvédelmi Hatóság megszüntetésének a követelését. Ez helyes is volt, mert az egységes államrendőrség jobban biztosíthatja mind a szocialista törvényesség, mind pedig a népi hatalom védelmének nagyfontosságú ügyét. Tudatos ellenforradalmi taktika volt azonban az, hogy legfeljebb néhány száz államvédelmista tényleges bűnéért – akiknek legnagyobb részét el is távolították és jórészt le is tartóztatták már – hangulatot szítsanak az államvédelmiekek ezrei, többségükben ott szolgáló sorakatonák ezrei ellen.”³⁶ A füzet egy helyütt a „sztálinizmus elleni harcnak” nevezte a forradalmat és ezzel olyan kifejezést használt, amely az NDK hivatalos szóhasználatában nem fordulhatott elő.³⁷ Más helyen pedig a felkelők egy részéről elismerték, hogy „a börtönököt emberiséggi meggondolásoktól indítva” nyitották meg.³⁸

A felsorolt példák ellenére Erich Honecker azt üzenté Mielkének, hogy az NSZEP KB nem tartja célszerűnek a már kiszállított példányok bevonását. De azt megígérte, hogy a könyvkereskedelmi forgalomba további példányok már nem kerülnek.³⁹

II.

A Stasi – ahogyan említettem – 1961 elején azt a célt tűzte ki maga elé, hogy megsemmisíti a nyugati magyar emigráns szervezeteket.⁴⁰ Már csak a harcias szóhasználat miatt is csodálkozásra ad okot, hogy a Balkán csoport dossziét már

35 I. m. 3., 19. Vö. a 31. lábjegyzetet.

36 I. m. 5.

37 I. m. 10.

38 I. m. 36.

39 Az NSZEP KB Biztonsági kérdések osztály: Levél Mielke altábornagynak, 1957. márc. 28.; MfS, SdM 1896, 717. lap.

40 MfS, HA II/5/B, 1961. jan. 25.: Tájékoztató jelentés a magyar emigrációról; MfS, AOP 4288/65, 1. részdosszié, 1. kötet, 119. lap.

az azt követő évben gyakorlatilag lezárták – a kitűzött célt elérése nélkül. Löschinger főtörzsőrmeister a dosszié 1965. márciusi formális lezárásakor és irattárba helyezésekor zárójelentésében azt jegyezte fel, hogy az *Állambiztonsági Minisztérium* 1962 óta nem kapott további információt emigránsokról és emigráns szervezetekről a többi kommunista titkosszolgálattól. A dossziében említett személyek pedig azóta nem bukkantak fel.⁴¹

Azt jelentené ez, hogy a magyar emigráns szervezetek 1962–1963 körül ugyanolyan hirtelen kikerültek volna a Stasi látóköréből, ahogyan abba 1956-ban bekerültek? Ezt a feltételezést igazolhatja az a körülmény, hogy a magyar kormány 1963 márciusában amnesztiát hirdetett az 1957–1958-ban elítéltek többsége számára.

De az is elképzelhető, hogy a magyar titkosszolgálat már nem volt ráutalva az *Állambiztonsági Minisztérium* segítségére, és lényegében maga vette kezébe a nyugati disszidens szervezetek elleni fellépést. Ezt a megfontolást támaszthatja alá egy mellékes megjegyzés a Stasi által a magyar kollégáknak küldött levélben: „Az Állambiztonsági Minisztérium a berlini magyar operatív csoport kérésére 1960-ban beszüntette a »Magyar Kolónia« megdolgozását”.⁴² Ebből a mondatból könnyen egyfajta átmeneti munkamegosztás létre lehet következtetni, amely 1956 és 1960 között előnyös volt a magyar fél számára, de 1960 után már nem tűnt szükségesnek. Elképzelhető, hogy a Stasi ideiglenesen töltötte be azt az űrt, ami 1956 után alakult ki, mivel a magyar titkosszolgálatot, az ÁVH-t a felkelés alatt „szinte teljes egészében szétverték”.⁴³ A Balkán csoport dosszié azonban csak nagyon korlátozott betekintést ad a titkosszolgálati együttműködésbe. Elsősorban az derül ki belőle, hogy a két titkosszolgálat között volt információcsere. De a dossziében nincsenek egyértelmű utalások közösen megtervezett vagy végrehajtott akciókra, és ez a körülmény alig biztosít betekintést a magyar titkosszolgálat belső ügyeibe.

A Balkán csoport dosszié lezárásával kapcsolatban azt is célszerű megvizsgálni, hogy változtak-e illetékességi körök az *Állambiztonsági Minisztérium*ban. Hiszen a dossziét vezető II. főosztály mellett a Stasi külföldi kémtevékenységekért felelős osztálya, a Külföldi Felderítési Főosztály (HVA) szintén foglalkozott nyugat-németországi egyesületekkel és szervezetekkel. A HVA iratai azonban túlnyomórészt eltűntek vagy megsemmisültek. Bizonyos helyeken azonban olyan

41 MfS HA II/5/D, 22.3.1965: A „Balkán” csoport dosszié zárójelentése – 2288/60. sz. ügyirat; MfS, AOP 4288/65, 1. kötet, 21. lap. Ugyanettől az osztálytól azonos dátummal: Határozat egy csoport dosszié lezárásáról; uo., 22. f lap. Még 1962 után is került néhány új ügyiratdarab a dossziéba, vö. pl. uo., 4. rész dosszié, 1. kötet, 203–215., 254–257. lap.

42 MfS, X. osztály [Damm alezredes], 1963. nov. 18.: Levél a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma berlini csoportjának; MfS, AP 15651/78, 36. f lap, itt: 37. lap.

43 Ralf Thomas Göllner: Der Ungarn-Aufstand 1956 und seine Auswirkungen auf die ungarische Minderheit in Siebenbürgen. Siebenbürgische Semesterblätter 10(1996) 145–156., itt: 156. Göllner ezenfelül arra hívja fel a figyelmet, hogy az ÁVH újraszervezéséhez magyarul beszélő román és szlovák állampolgárokat is felfogadtak, valószínűleg az adott ország magyar kisebbségeiből. Nagy Imre miniszterelnök 1956. okt. 28-án hirdette ki az ÁVH feloszlását.

adatok maradtak fenn, amelyek arra utalnak, hogy a HVA egyik ügynöke, Adolf Kanter⁴⁴ kapcsolatban állt egyes NSZK-ban működő magyar emigráns szervezetekkel és azokról jelentett a felderítésnek. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején például a magyar emigráns diákok számára szervezett egyetemi napokat Rajna-vidék–Pfalzban, az Adolf Kanter által alapított és vezetett „Európa-ház Marienbergben” tartották. A HVA erről a rendezvényről kapott információkat és ezeket adott esetben továbbíthatta a magyar titkosszolgálatoknak.⁴⁵

Ebben a tekintetben igen érdekesek az *Állambiztonsági Minisztérium* és a magyar titkosszolgálatok közötti – 1958-ra visszanyúló – adatcserék jegyzékei. Ezek szerint 1958 ősze és 1969. év vége között a Stasi 450 egységnyi információt adott át a magyar állambiztonságnak, amelyek közül 23 – azaz igen csekély rész – a nyugati magyar emigrációval volt kapcsolatos. Ez a téma csupán 1958-ban és 1959-ben volt meghatározó: ebben az időszakban a Stasi összesen 34 jelentést adott át a magyar állambiztonságnak, amelyek közül tizenhárom a nyugat-európai magyar emigrációra vonatkozott. A hatvanas évek egészében azonban ebben az összefüggésben csak 10 információ átadásáról tudósít a jegyzék. Szinte valamennyi továbbított jelentés a hírszerzéstől származott. Az információk többek között a „Dunai Svábok Szövetségére”, a „disszidens magyarok egy nyugat-berlini fasiszta szervezetére”, a negyedik magyar nyugat-németországi egyetemi napokra, valamint általánosságban „az emigráns magyarok NSZK-beli tevékenységére” vonatkoztak.⁴⁶ Az úgynevezett SIRA-adatbázis⁴⁷ segítségével összehasonlító kutatások végezhetők a nyolcvanas évek adataiban, bár csak a HVA illetékességébe tartozó területeken. Az adatbázis szerint 1981 és 1989 között a HVA összesen 1476 kémtevékenységből származó információt adott át a magyar kollégák-

44 Adolf Kanter, akit a HVA I. osztálya „A forrásként”, információlefoglaló forrásként (A-Quelle, azaz „Abschöpfquelle”) tartott „Fichtel” fedőnév és XV/18243/60. sz. alatt, 1948 óta állt kapcsolatban az NDK titkosszolgálatával. Egészen 1989–1990-ig kémkedett a HVA-nak, ezért a nyugati nem hivatalos munkatársak között rangidősnek számít. 1950 és 1967 között az Európa-ház Marienberg vezetője volt, az ötvenes évek elejétől a CDU tagja; vö. *Georg Herbsttritt: Bundesbürger im Dienst der DDR-Spionage*. Göttingen, 2007. (megjelenés alatt).

45 Tárgy: II. Magyar Egyetemi Napok 1962. szeptember 2–9.; MfS, AOP 4288/65, 4. részdoszié, 1. kötet, 224. lap, feladó nélkül. A HA II/5. 1962. nov. 28-án egy ezzel szinte teljesen megegyező jelentést küldött a X. osztálynak, vö. uo., 223. lap. Az, hogy a HVA állította össze a jelentést a marienbergeri II. Egyetemi Napokról, kiderül az „Információcsere a Magyar Népköztársasággal” c. áttekintésből; MfS, AS 313/83, 215., 217. lap. Egy 1959. ápr. 17. és 19. közötti marienbergeri találkozáson résztvevő magyarok listája szintén a HVA révén jutott el a magyar titkosszolgálathoz, vö. uo., 210. lap. Az 1960. májusi információ a „Magyar emigránsok a »Rettet die Freiheit« [Mentsük meg a szabadságot] nevű szervezethez fűződő kapcsolatáról” a HVA I. osztályához köthető; az ehhez kapcsolódó, egy emigráns magyar által írt levél fénymásolata külön felhívja a figyelmet az Adolf Kanter-i kapcsolatra; vö. MfS, AOP 4288/65, 3. részdoszié, 1a kötet, 353–356. lap.

46 „Információcsere a Magyar Népköztársasággal” (mint a 45. lábjegyzetnél); MfS, AS 313/83, 210–212., 215., 217., 221. f, 228. f lap. Az Állambiztonsági Minisztérium által a Budapestre továbbított huszonhárom információból húsz a HVA-tól származott. Az 1960. évben ismeretlen okokból nem rögzítették az információátadások eseteit.

47 A HVA adatkutatói rendszere (vö. a 48. lábjegyzetet).

nak. Ezek között már nem találhatók jelentések NSZK-ban élő magyar emigránsokról.⁴⁸

A HVA a fentiek szerint az ötvenes és hatvanas években vett részt a magyar emigráció elleni felderítésben. A hatvanas évek végétől kezdve azonban ez a témakör a Stasi nyugati tevékenysége szempontjából semmilyen jelentőséggel nem bírt. Az információcserére vonatkozó jegyzékekből kiderül, hogy a közös titkosszolgálati érdeklődés súlypontja már a hatvanas évek során áthelyeződött. Ebben az időszakban a Vatikán és ezzel együtt a két ország katolikus egyháza vált az információcsere legfontosabb témájává; ezen kívül ekkor ismét előtérbe kerültek a kémtevékenység hagyományos területei. Az *Állambiztonsági Minisztérium* és különösen a HVA a nyugati államok keleti politikájáról, a nyugati titkosszolgálatokról, a NATO-ról szóló, valamint gazdasági, tudományos és nyugati technológiai információkkal látták el a magyar kollégákat.⁴⁹ Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy az információk továbbadása a titkosszolgálati együttműködés csupán egy szeletét jelentette.

A magyar politikai rendőrség számára a magyar emigráció természetesen továbbra is titkosszolgálati célpont maradt. A HVA 1969 és 1989 között összesen 27 információszolgáltatást jegyzett fel a SIRA-adatbázisban, amelyek keretében ismereteket adtak át a magyar kollégáknak a magyar emigránsokról és szervezeteikről. Ez azonban vélhetőleg a disszidensek ellen irányuló állambiztonsági tevékenység csupán kis részének dokumentálását jelenti.⁵⁰ 1986 októberében a kommunista országok titkosszolgálatainak vezető munkatársai Prágában találkoztak, hogy megtárgyalják a „politikai-ideológiai felforgató tevékenység” elleni küzdelem jövőbeli módjait. A magyar küldöttség vezetője, Harangozó Szilveszter altábornagy beszédében felsorolta a legfontosabb intézményeket, amelyek Magyarország ellen „ideológiai felforgató tevékenységet” folytatnak: a

48 A „SIRA” a „HVA adatkutatói rendszerének” (System der Informationsrecherche der HVA) rövidítése. Ez a HVA egyik adatbázisa volt, amely többek között a HVA-hoz 1969 után beérkezett információkat rögzítette; vö. *Stephan Konopatzky*: Möglichkeiten und Grenzen der SIRA-Datenbanken. In: *Das Gesicht dem Westen zu... DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland*. Hg. Georg Herbstritt–Helmut Müller-Enbergs. Bremen, 2003. 112–132. Az 1476 egységnyi adat a SIRA 12. részadatbázisából származik, amely „külpolitikai, belpolitikai, katonapolitikai és a műveleti terület [...] katonai problémáikhoz kapcsolódó” információkat tartalmazta; vö. i. m. 115. A SIRA 11. részadatbázisa a gazdasági és technológiai felderítés közben szerzett információkat, a 14. részadatbázis pedig az ellenséges titkosszolgálatokkal kapcsolatos ismerteket tartalmazta. A HVA által más szövetséges titkosszolgálatoknak továbbadott információkat csak 1981-től kezdődően lehet kutatni a SIRA-adatbázisban; a szövetséges titkosszolgálatok által a HVA-nak eljuttatott információkat azonban már 1969-től. A tárgyalt esetben az „Emigrant*” (emigráns) és az „Ungarn” (Magyarország), ill. az „UVR” (Magyar Népköztársaság) mint címzett kifejezésekre kerestem rá a SIRA 12. részadatbázisában.

49 „Információcsere a Magyar Népköztársasággal” (mint a 45. lábjegyzetnél); MfS, AS 313/83, 209–281. lap.

50 A tárgyalt esetben az „Emigrant*” (emigráns) és az „Ungarn” (Magyarország), ill. az „UVR” (Magyar Népköztársaság) mint címzett kifejezésekre kerestem rá a SIRA 12. részadatbázisában. A 27 nevezett információ 1977 és 1986 között érkezett be a HVA-hoz. A HVA 1969 és 1989 között összesen 3264 információt kapott a magyar kollégáktól. Vö. még a 48. lábjegyzetet.

Szabad Európa Rádió, különböző emberi jogi szervezetek mint a „Helsinki Watch”, a Vatikán és a magyar disszidensek. Az „ellenséges magyar emigráció” továbbra is „fontos célpontja felderítő szerveinknek”, mondta Harangozó.⁵¹ Ezenfelül kijelentette: „Az emigránsok szervezeteinek és ismert magyar disszidensek tevékenységét, valamint magyar kapcsolataik alakulását folyamatosan figyelemmel kísérjük. Fő célunk az, hogy megnyerjük magunk számára a lojális beállítottságú magyar emigránsokat, hogy bomlasszuk és leleplezzük az ellenséges jobboldali csoportosulásokat.”⁵²

A magyar emigráció tehát a kommunista uralom végéig a titkosszolgálatok látókörében maradt. A Balkán csoport dosszié a magyar emigráció egy rövid, ám fontos és korai szakaszába ad érdekes betekintést, és bemutatja a keleti titkosszolgálatok nyugati együttműködését. Az 1956-os népfelkelés bizonyos értelemben úgy tekinthető, mint a kommunista biztonsági apparátusok szorosabb együttműködésének kiváltó oka. A titkosrendőrség szempontjából egyfajta válságkezelési feladatnak is felfogható, amellyel 1968-ban Csehszlovákiával, majd a nyolcvanas években Lengyelországgal kapcsolatban még kritikusabb formában ismét szembesülni kellett.

Fordította: Ress László

GEORG HERBSTTRITT

“THE BALKAN FILE” OF THE MINISTRY OF STATE SECURITY SECRET SERVICE MEASURES AGAINST THE HUNGARIAN EMIGRATION OF WEST GERMANY

The study was originally published in German in the omnibus volume *Kommunismus in der Krise* (ed. Roger Engelmann–Thomas Großbölting–Hermann Wentker. Wandenhoech & Ruprech, 2008). It reveals that the Ministry of State Security of East Germany (MfS) paid distinguished attention to Hungarian organizations which operated in exile in West Germany.

The remained documents of the Stasi confirm that the East German secret service established a so-called Balkan file in 1960, and extended the intelligence work to the refugees of Albania, Bulgaria, Romania and Hungary. Obviously, as a result of the revolution of 1956, the circles of Hungarian emigrants formed in West Germany were of great importance for the intelligence service of East Berlin. This work was started on the initiative of the agents’ headquarters placed in the Hungarian embassy, after that its leader József Huszár wrote a letter to the deputy head of the Stasi of the time, i.e. Erich Mielke as early as the May of 1955, and he asked for the handing out of documents which could advance the work of the Hungarian political police, the secret service activities of the State Security Authorities (ÁVH). This way, Budapest maintained an operative group in Berlin even before the revolution: it showed interest

51 Jegyzőkönyv a szocialista testvérállamok biztonsági szervei képviselőinek az ellenfél ideológiai felforgató tevékenysége elleni harcról szóló V. többoldalú tanácskozásához [Prága, 1986. okt. 14–17.], itt: A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma küldöttsége vezetőjének, Harangozó altábornagy elvtársnak az előadása; MfS, ZAIG 5114, 144–176. lap, az idézet a 166. lapon.

52 Uo. 166. lap.

in Hungarian people having part in the armies of the NATO or Western secret services, in the *Szabad Európa Rádió (Free Europe Radio)*, people staying at refugee camps, organizations joining emigrants, such as the “Hungarian colony” of West Berlin. Even before the revolution, the Stasi had the personal data of 60 emigrants, and it endeavoured to recruit informers among them, with rather moderate success.

Following the suppression of the revolution, the intensity of actions of MfS suddenly grew, and they managed to send a few agents to West Germany. On the basis of their reports, a conviction took shape according to which the groups formed in Austrian and West Germany “incited, spied and planned sabotage actions against the Hungarian People’s Republic”, but directly they were not a threat to East Germany. Erich Mielke’s letter written to Erich Honecker in March of 1957 sharply points out the differences in the approaches of the East German leaders and the Kádár-regime which suppressed bloodily the revolution of 1956 by Soviet help. According to the letter, Mielke regarded certain passages of the propaganda material, which was published by the Hungarian government and distributed in East Germany in order to make the revolution appear as a “fascist counter-revolution”, as anti-communist and revisionist, and he recommended removing the publication from bookshops. Although, East Berlin closed officially the Balkan file in 1965, according to the author’s data the Stasi still showed interest in Hungarian emigration until the end of the 1980’s.